

Key words: color term, symbol, phraseological unit, conceptual sphere.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

К. І. Мізін (Переяслав-Хмельницький)

УДК 81'373.7–115:81'44

**УСТАЛЕНІ ПОРІВНЯННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ,
УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ЧАСОВОГО КОДУ КУЛЬТУРИ: ЗІСТАВНО-
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Започаткована нами низка розвідок [див., напр.: Мізін 2010], присвячених вивченню усталених порівнянь (УП) віддалено- та близькоспоріднених мов крізь призму п'яти кодів культури (антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий і артефактний) ґрунтується на актуальному нині зіставно-лінгвокультурологічному підході [див., напр.: Мізін 2012]. Тому для цього дослідження релевантним є поняття „культурний код” як адекватний для зіставлення сегмент культури. Ураховуючи це, метою нашої розвідки є зіставно-лінгвокультурологічний аналіз усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов, які належать до часового коду культури. Ці дослідження здійснюються на основі нової методики, яка є способом ідентифікації *tertium comparationis* при зіставленні УП [див. про це: Мізін 2012: 10 – 11]. Апробація цієї методики свідчить про наукову новизну пропонованої статті.

Зауважимо, що в наївно-мовних уявленнях існує синкретизм понять „простір” і „час”, оскільки концепт часу не лише пов'язаний з простором, але й саме формування цього концепту починалося на основі просторової динаміки – змін розташування речей у просторі. Поступово концепт ЧАС розширював свій екстенціонал, зводячи воєдино будь-які зміни – зміни просторового розташування речей і власні зміни речі [Маслова 2007: 15]. „Часові відношення починають організовувати події у свідомості людини не раніше XIII ст. До цього час сприймався значною мірою просторово” [Гуревич 1972: 198]. Дослідники архаїчної свідомості наголошують, що однією з релевантних властивостей міфу та архаїчної культури вважається вилучення категорії часу, „розчинення” уявлень про час в уявленнях про простір (у науковій термінології це явище виражається термінами „простір-час”, „просторово-часова субстанція” та „міфологічний час”. Така особливість розуміння часу зафіксована в мові. В англійській мові, наприклад, просторова опозиція „попереду – позаду” і вираження анізотропії часу (напр., „раніше – пізніше”) передається за

допомогою одного й того ж бінома „before – after” (пор. укр. „до – після”), що свідчить про невилучення в термінах мови категорії часу з категорії простору). Такий стан справ ускладнює розмежування просторового та часового кодів культури, які не просто тісно взаємодіють, але й значною мірою переплетені, бо час є мірою земного буття і він описується в термінах простору [Яковлева 1994: 85]. Найбільшою мірою вплив концепту ПРОСТІР на концепт ЧАС виявляється в русі [Miller 1976: 410], оскільки всі моделі часу зводяться до єдиного зв'язку „час – це рух” [Чугунова 2009: 19]. Підтвердження такої характеристики часу знаходимо і в царині компаративної фразеології, напр.: нім. *schnell wie eine Rakete* – „дуже швидко, з дуже короткою реакцією”.

„Час – це феномен, у межах якого ми, спостерігачі, досягаємо тривалу, однонаправлену зміну [...] Цей аспект концепту ЧАС, імовірно, є мовною та культурною універсалією” [Яковлева 1994: 4], тобто час є сутністю, яка має певну направленість і один вимір у просторі. Тому спеціальні терміни, що використовуються в різних мовах для опису часу, характеризуються односпрямованістю (напр., „вперед – назад” / „вгору – вниз”) та не бувають симетричними (як, напр.: „вузький – широкий” / „правий – лівий”). Це означає, що темпоральна орієнтація описується за допомогою маркерів просторової орієнтації, а впорядкованість подій репрезентується в мові за аналогією до просторових відношень. „Усьому суцільному притаманні часові характеристики, що унеможлиблює дефініцію часу в її класичному розумінні як віднесення до певного роду й перерахування видових ознак. Час не може бути віднесеним до жодного „роду”, а тому всі його визначення тавтологічні та використовують пов'язані з ним асоціації або прагнуть виразити його сутність на основі характеристик, властивих простору” [Щербина 2006: 67].

У свідомості людей, які говорять різними мовами, „час” має єдину модель та описується в одних і тих же термінах (існує також специфічне сприйняття часу, наприклад, у мандаринському діалекті китайської мови разом з горизонтальною існує вертикальна часова вісь [Voroditsky 2001: 5]). Хоча дослідниками підкреслюється основоположна роль впливу мови на формування уявлень про час [див., напр.: Voroditsky 2001: 4; Clark 1993: 380 – 390]. Так, особливістю російської мови (як, власне, і української) є те, що тут існують два протилежні способи встановлення аналогії між часом і простором, бо рос. „вперед” може означати як „перед цим” (минуле), так і „після цього” (майбутнє). Це пояснюється можливістю подвійного переходу до впорядкованості подій: „архаїчного” й „сучасного” (О. Шмельов). При „архаїчному” підході світ був стабільним, нерухомим, а час – рухомим, таким, що йде або тече повз нього. У цьому випадку те, що відбулося раніше, сприймалось як таке, що йде попереду, а те, що мало відбутися пізніше, – як таке, що йде слідом, за ним, напр.: рос. *время идет, время течет, пришло время, предыдущий день, следующее воскресенье, прошедший год* тощо.

Наведемо приклади УП, які передають семантику „архаїчного” часу: англ. *flow like water through one's fingers* – „швидко минати (час, події тощо)”; нім. *die Zeit vergeht schnell wie im Fluge* – „дуже швидко минає час”; *eine Stunde ist nicht wie die andere* – „усе тече, все міняється”; укр. *біжить як вода по камінню* – „минає безповоротно (про життя, час)”; рос. *время бежит как вода* – „про швидкий перебіг часу”; *пролететь как один день* – „про швидкий перебіг часу”. Ці УП укріплюють думку, що існує синкретизм не лише просторово-часових уявлень, але й суміщення у сприйнятті руху часу та водного потоку, бо в давнину людина розуміла час, як річку (море) (можна простежити, наприклад, зв’язок давньоангл. *kwīt* і давньонім. *(h)wīla* – „час” з українськими лексемами „хвиля” та „хвилина”).

Дослідження темпоральних УП виявило, що „архаїчному” підходу протиставляється теперішнє уявлення про час: час постійний і нерухомий, а людина рухається крізь нього в напрямку від минулого до майбутнього (із сучасним уявленням пов’язані темпоральні вживання прислівників „попереду” та „позаду”), напр.: англ. *(as) steady as time* – „постійний”; *(as) old as time* – „дуже старий / древній (людина, предмет, традиція)” (пор. укр. *старий як свит* – „1) дуже стара людина; 2) що-н. дуже давнє”); нім. *Ansichten wie in der älteren Steinzeit* – „повністю застарілі погляди”; укр. *як у Бога день* – „завжди, постійно”. Показово, що УП із семантикою „сучасного” уявлення про час значно менше. Це може свідчити про те, що переважна частина корпусу УП у зіставлених мовах сформована ще наївно-міфологічною свідомістю людини.

Аналіз темпоральних УП засвідчив, що в різних лінгвокультурах збігаються також хронологічні інтервали, з яких складається астрономічний час: (1) вимірювані (хвилина, година, доба, місяці року, рік, пори року за календарем, календарні дати (релігійні й державні свята) і (2) невимірювані (мить, частини доби, пори року згідно з погодними умовами), напр.: англ. *like one o'clock* – „дуже швидко, миттю”; нім. *wegsein wie Fischers Hund* – „1) бути дуже довго відсутнім; 2) тривалий час бути в пригніченому настрої”; *es hängt ihm wie ein Klotz am Bein* – „покарання затримує на довгий час його кар’єру”; *die Männer wechseln wie das Hemd / die Kleider* – „знайомитися з чоловіками лише на короткий час (про жінок)”; укр. *виглянув як горобець із гнізда* – „з’явився на люди на дуже короткий час”; *як на макову горошину* – „трохи, дуже мало (переважно про час)”; *прийшов як вогню вхопити* – „про короткочасну гостину”; рос. *пройти (пролететь, пронестись) как (один) год* – „про життя, яке швидко й непомітно або інтенсивно пройшло”; *тянуться как год* – „про день, який проходить повільно й одноманітно”. Як бачимо, УП, які передають семантику невимірюваних інтервалів часу, не містять у своєму складі темпоральних конститuentів і відзначаються чітко вираженою етнокультурною маркованістю смислової організації: в німецькій мові узуально закріпився когнітивний сценарій очікування

собакою рибалки свого господаря (на морі рибалки перебували, як правило, два тижні), а в українській мові образом-еталоном швидкого перебігу часу є горобець (асоціації з його швидкими рухами) та макова горошинка (еталон чогось зовсім маленького, незначного, мізерного), що унаочнює тісний зв'язок часового коду культури із зооморфним і фітоморфним субкодами.

Біологічний час виокремлюють за аналогією до біологічних процесів у житті людини. Він пов'язується з ритмами тіла людини та з природними циклами, наприклад, період від народження до смерті можна розбити на такі проміжки – дитинство, молодість, зрілість, старість, напр.: англ. *(as) helpless as a new-born baby* – „беззахисний, безпорадний”; нім. *wie neugeboren* – „фізично (і душевно), як нова людина; повний сил”; рос. *как новорождённый* – „людина, яка почувується бадьорою, свіжою, енергійною та молодою”. Зауважимо, що назви пів року й частин доби зараховують до циклічного часу (Ч. Філлмор), а лінійний час, який є пізнішим утворенням, співвідносним з уявленням про розімкнене коло (Ю. Степанов), дослідники пов'язують з просторовою інтерпретацією. Як правило, значеннєві характеристики УП, які передають семантику циклічного й лінійного часу збігаються в різних лінгвокультурах, напр.: англ. *March comes in like a lion and goes out like a lamb* – „дуже мінливий”; *veränderlich wie Aprilwetter sein* – „капризний”; укр. мінливий як весняна погода – „дуже мінливий”; рос. *как (апрельская) погода* – „1) непостійний, мінливий, капризний настрої; 2) непостійна людина, яка швидко змінює свої бажання”. В основі циклічного часу лежать опозиції, які побудовані на аксіологічному протиставленні „добре – погано”, напр.: весна (добре) – осінь (погано), день (добре) – ніч (погано): англ. *(as) happy as the day is long* – „дуже щасливий (часто тривалий час)”; *(as) black as midnight / night* – „1) дуже чорний (предмет); 2) дуже чорний (шкіра, очі людини); 3) темний (час доби, освітленість); 4) дуже безрадісний, песимістичний, похмурий; 5) підлий, аморальний (про характер)”; укр. *темний як ніч* – „неосвічений, неграмотний”; *змурен как сентябрь (в последних числах)* – „людина, яка має похмурий, незадоволений вигляд”. Зазначимо, що в різних мовах може не збігатися не лише поділ доби на періоди, але й поділ календарного часу на сезони. Зв'язок часу й погоди найбільш наочно виявляється в українській омонімічній лексемі „година”, яка має значення як часу (одиниця виміру часу, що дорівнює 60 хвилинам), так і хорошої погоди, напр.: *уклав як сіно в годину* – „вчасно упорався з чим-н.”. К. Красухін пояснює таку омонімічність на основі виокремленої ним індоевропейської моделі часу – „час як бажання, думка”, тобто „година” бере початок зі спільнослов'янського **godъ* (хороший, добрий, корисний) [Красухін 1997: 69 – 70].

В історичному часі поділ на інтервали ґрунтується на основі опозиції „точновимірювані часові інтервали – неточновимірювані часові інтервали”, напр.: рос. *пройти (пролететь, промелькнуть) как одна минута* – „про дуже швидкий, непомітний перебіг часу, які-небудь події

(часто приємні)”; *как будто целая вечность прошла* – „час, що млосно й довго тягнеться (при нетерплячому очікуванні, побоюваннях тощо)”.

Аналіз темпоральних УП свідчить про сумнівність висновку лінгвоконцептологів і лінгвокультурологів [див., напр.: Щербина 2006: 179] про те, що німецькі фразеологічні одиниці (ФО) зі значенням часу підкреслюють такі національні якості німецького народу, як пунктуальність, працьовитість, любов до порядку, вміння робити все вчасно, а в російських ФО простежуються такі національні риси, як легковажне ставлення до часу, пусте витрачання часу, байдкування. Цей висновок є, на нашу думку, поспішним і базується на зовсім нечисленних ФО, що передають легковажне ставлення росіян до часу. Натомість компаративно-фразеологічна картина світу аналізованих етносів підтверджує відому тезу, що час – не просто цінність, але й пріоритетна цінність сучасної людини, тому як у германців, так і у слов’ян цінується пунктуальність, точність, а непунктуальність, запізнення засуджуються, напр.: англ. *(as) regular as clockwork* – „дуже точно, регулярно”; нім. *besser eine Stunde zu früh als eine Minute zu spät* – „на годину спізнився, за рік не доженеш”; укр. *ходить як годинник* – „дуже точний, пунктуальний”; рос. *(точный) как часы* – „дуже точна, пунктуальна й старанна людина”; *(точно) как по расписанию* – „1) хто-н., що-н. рухається / прибуває дуже точно; 2) що-н. здійснюється точно в термін”.

Унікальне поєднання часового й антропоморфного кодів культури простежуємо в англійському енантісемічному УП *(as) big as a minute* – „дуже малий, низький на зріст (дитина)”. Це порівняння не дає змоги точно визначити ставлення британців до часу: по-перше, воно може свідчити про певну байдужість до незначних відрізків часу, а по-друге, – про швидкоплинність життя, про занадто короткий його відтинок, що закладений в одній хвилині. У німецькій мові також функціонує УП, у якому закарбовано лінгвокреативний „дух народу”: *aussehen wie die teure Zeit* – „виглядати блідим і худим”. Його образно-мотиваційна база побудована на грі слів: „die teure Zeit” (дорогий час) – „die Zeit der Teuerung” (ріст цін, дорожнеча).

Таким чином, аналіз УП, які представляють часовий код культури, продемонстрував системно-мережевий устрій ментального світу людини, який є ізоморфним щодо об’єктивного світу. Тісна взаємодія реального й ментального світів виявляється при вивченні УП, у яких закарбована культурна пам’ять певного народу. „Переплетення” культурних кодів, у результаті чого постають ці мовні одиниці, дає змогу ідентифікувати лінгвокреативний „дух” останнього. Значною мірою це засвідчує аналіз специфічних і унікальних УП із семантикою часу. Важливим для зіставно-лінгвокультурологічного дослідження є факт, що, незважаючи на універсальність категорії часу та, відповідно, концепту ЧАС, вербалізація останнього відбувається у британському, німецькому, українському й російському лінгвосоціумах переважно на основі спільних УКАЗ, але доміантними при цьому є етнокультурні смисли, оскільки ми не

ідентифікували універсальних УП. На перспективу залишається зіставно-лінгвокультурологічний аналіз УП антропоморфного коду культури.

Література

Гуревич 1972 – Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 318 с.; **Красухин 1997** – Красухин К. Г. Три модели индоевропейского времени на материале лексики и грамматики / К. Г. Красухин // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 63 – 77; **Маслова 2007** – Маслова В. А. Homo lingualis в культуре : монография / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.; **Мізін 2010** – Мізін К. І. Зіставно-лінгвокультурологічне вивчення усталених порівнянь крізь призму просторового коду культури (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // *Językowy obraz świata słowian a kultura*. – Lublin–Rowne : FOR Oros O., 2010. – Т. 2. – S. 11 – 19; **Мізін 2012** – Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / К. І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.; **Радченко 2001** – Радченко О. А. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство / О. А. Радченко // *Вопр. языкознания*. – 2001. – № 3. – С. 96 – 125; **Чугунова 2009** – Чугунова С. А. Концептуализация времени в разных культурах : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / С. А. Чугунова. – Тверь, 2009. – 44 с.; **Щербина 2006** – Щербина В. Е. Концепт „Время” во фразеологии немецкого и русского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Щербина Валентина Евгеньевна. – Уфа, 2006. – 209 с.; **Яковлева 1994** – Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) : монография / Екатерина Сергеевна Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 343 с.; **Boroditsky 2001** – Boroditsky L. Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speaker’s Conceptions of Time / L. Boroditsky // *Cognitive Psychology*. – 2001. – Vol. 43. – № 1. – P. 1 – 22; **Clark 1993** – Clark H. Space, Time Semantics and the Child / H. Clark // *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. – N.Y. : Academic Press, 1993. – P. 370 – 394; **Miller 1976** – Miller G. A. Language and Perception / G. A. Miller, Ph. N. Johnson-Laird. – Cambridge : Harvard University Press, 1976. – 760 p.

Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов крізь призму часового коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аспект

Ця стаття присвячена зіставно-лінгвокультурологічному аналізу усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов, які належать до часового коду культури. Це дослідження здійснено на основі нової методики, яка є способом ідентифікації *tertium comparationis* при зіставленні усталених порівнянь. Апробація цієї методики свідчить про наукову новизну запропонованої розвідки. На основі зіставно-лінгвокультурологічного аналізу усталених порівнянь зіставляваних мов встановлено, що, незважаючи на універсальність категорії часу та, відповідно, концепту ЧАС, вербалізація останнього відбувається у британському, німецькому, українському й російському лінгвосоціумах переважно на основі спільних усталених компаративно-асоціативних зв'язків, але домінантними при цьому є етнокультурні смисли, оскільки не ідентифіковано універсальних усталених порівнянь.

Ключові слова: усталене порівняння, зіставно-лінгвокультурологічний аналіз, часовий код культури, концепт, образ-еталон.

Мизин К. И. Устойчивые сравнения английского, немецкого, украинского и русского языков сквозь призму временного кода культуры: сопоставительно-лингвокультурологический аспект

Эта статья посвящена сопоставительно-лингвокультурологическому анализу устойчивых сравнений английского, немецкого, украинского и русского языков, которые принадлежат к временному коду культуры. Это исследование проведено на основе новой методики, которая является способом идентификации *tertium comparationis* при сопоставлении устойчивых сравнений. Апробация этой методики свидетельствует о научной новизне исследования. На основе анализа устойчивых сравнений сопоставляемых языков выявлено, что, несмотря на универсальность категории времени и, соответственно, концепта ВРЕМЯ, вербализация последнего происходит в британском, немецком, украинском и русском лингвосоциумах преимущественно на базе общих устойчивых компаративно-ассоциативных связей, хотя доминирующими при этом являются этнокультурные смыслы, так как не идентифицировано универсальных устойчивых сравнений.

Ключові слова: устойчивое сравнение, сопоставительно-лингвокультурологический анализ, временной код культуры, концепт, образ-эталон.

Mizin K. I. English, German, Ukrainian and Russian set similes in the light of temporal code of culture: contrastive-linguoculturological aspect

This paper deals with the contrastive-linguoculturological analysis of English, German, Ukrainian and Russian set similes, which belong to the temporal code of culture. This research is conducted on the basis of new method – „model of phraseological systems contrastive-linguoculturological comparison”, which is the way of *tertium comparationis* identification when comparing set similes. The approbation of the method „model of phraseological systems contrastive-linguoculturological comparison” proves the scientific novelty of proposed research. Contrastive-linguoculturological analysis of set similes of compared languages, which represent the time culture code, has shown the system-network structure of the inner (mental) human’s world, which is isomorphic to the external (objective) world. Close cooperation of real and mental worlds is revealed during the study of set similes, where the cultural memory of certain nation is embodied. „Interweaving” of culture codes, especially temporal and spatial where these linguistic units appear, gives an opportunity to identify linguocreative „spirit” and character of the latter one. To a greater extent, it confirms the analysis of specific and unique set similes with time semantics. Important for our contrastive-linguoculturological study is the fact that, in spite of the universality of the category of time and, therefore, the concept TIME, the verbalization of the latter takes place in British, German, Ukrainian and Russian linguoculture mainly on the basis of common set comparative-associative connections, but ethno-cultural meanings are dominant because we have not identified universal set similes.

Key words: set simile, contrastive-linguoculturological analysis, temporal code of culture, concept, image-model.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.